

DE LANDMETER JAN JANSZ. POTTER IS DE BELANGRIJKSTE KAARTTEKENAAR VAN HET OUDSTE KAARTBOEK VAN HET OUDE EN NIEUWE GASTHUIS IN DELFT

door Jacques Moerman

Van historisch onderzoek komt historisch onderzoek

Aanleiding tot het geschiedkundig onderzoek was een artikel in het Historisch Jaarboek Westland 2004 van H.I.M. Groenewegen, namelijk 'De Galgewoning in Naaldwijk en omgeving'. De auteur bespreekt in zijn artikel een kaart met enkele percelen land in 's-Gravenzande. De kaart komt voor in één van de twee kaartboeken van het Oude en Nieuwe Gasthuis in Delft, namelijk inventarisnummer 774, folio 41 verso. In het kaartsysteem van de afdeling Beeld en Geluid van het Delftse Gemeentearchief wordt het bewuste nummer omschreven als een '17de-eeuws kaartboek'. De samensteller van de inventaris van het archief van het Oude en Nieuwe Gasthuis noemt als landmeters: Johan van Beest en Pieter Jansz. van der Houck, en vermeldt als periode 1607 - 1640. Groenewegen schrijft, dat de besproken kaart en veel andere kaarten in het kaartboek zijn gemaakt door Jan Jansz. Been, bij vergissing gelezen voor Mathijs Jansz. Been. Hij merkt op, dat de stijl en het handschrift van de kaart van 's-Gravenzande sterk overeenkomen met die van de andere kaarten in het kaartboek. In het vermelde artikel is een foto te zien van de kaart met het land in 's-Gravenzande. Een eerste blik maakte duidelijk, dat het hier een kaart betreft van de landmeter Jan Jansz. Potter. Deze constatering riep voldoende nieuwsgierigheid op om het kaartboek te gaan raadplegen in het Delftse Gemeentearchief.

Kaarttekenaars kaartboek Oude en Nieuwe Gasthuis

Zowel de samensteller van de archiefinventaris van het Oude en Nieuwe Gasthuis als de schrijver van het vermelde artikel hebben niet gezien, dat de meeste kaarten in het kaartboek van één en dezelfde landmeter zijn, namelijk van Jan Jansz. Potter, een Delftse landmeter. Hij is bekend van een aantal prachtige kaartboeken en vele losse kaarten, die hij in de periode 1560 - 1590 in zijn huis aan

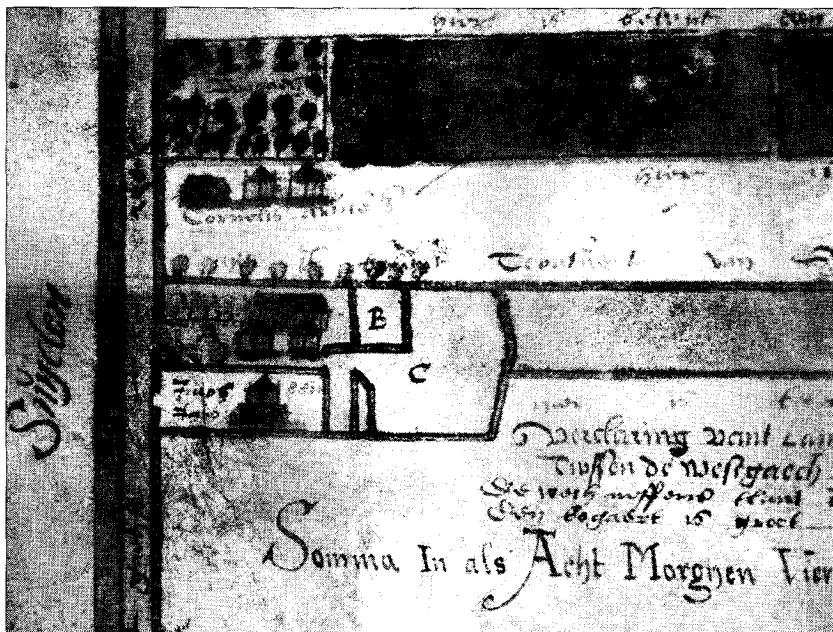
het Marktveld in Delft heeft gemaakt. De kaarten van Jan Potter zijn herkenbaar door zijn handschrift, het heldere kleurgebruik en zijn aandacht voor allerlei details in het landschap. In tegenstelling tot al zijn andere werk heeft Jan Potter zijn kaarten in het kaartboek van het Oude en Nieuwe Gasthuis niet geautoriseerd met zijn handtekening en de vermelding van zijn functies van landmeter en notaris. Dit is zeer ongebruikelijk, want hierdoor misten de kaarten feitelijk rechtskracht.

Een onderzoekje maakte snel duidelijk, dat in het bewuste kaartboek van het Oude en Nieuwe Gasthuis maar liefst 44 van de 51 kaarten van Jan Jansz. Potter zijn. Drie kaarten zijn van Mathijs Jansz. Been, die werkte in de periode 1591 - 1620, drie kaarten zijn van Pieter Jansz. Verhouck of van der Hoek, die Jan Potter in 1590 opvolgde als landmeter van Delfland, en één kaart is van Johan van Beest, die van 1627 - 1645 werkzaam was als landmeter. Omdat het kaartboek geen titelpagina bevat en op de kaarten van Potter naast zijn naam ook de datering ontbreekt, was een vervolgonderzoek nodig om zijn kaarten nader te dateren. Been (1595 - '96), Verhouck (1607) en Van Beest (1640) hebben hun kaarten overigens wel ondertekend en gedateerd.

Aanwijzing voor eerste datering kaartboek

Als we de namen op de kaarten van Potter vergelijken met de namen van de grondgebruikers die voorkomen in de 10^e penning van 1561, een onroerendgoedbelasting, vinden we geen overeenkomsten. Wel blijkt een aantal kinderen van grondgebruikers uit 1561 pachter te zijn van land, dat door Potter is afgebeeld. Dit is een reden om voor de datering van het grootse deel van het kaartboek uit te gaan van een periode, die minstens een generatie later is. En dat brengt ons in de buurt van 1585.

Heel bijzonder is, dat de rekeningen van de gasthuismeesters ook in de 'jaren van de troubelen', de periode 1572 - 1578, waarin de gevolgen van de Tachtigjarige Oorlog zwaar drukten op het platteland in dit deel van West-Nederland, goed zijn bijgehouden. Je kunt ze per jaar raadplegen. Indrukwekkend zijn de mededelingen als 'desolaete boel', 'de viand was aldaer gelegen' en 't land stont onder water'. Het platteland in de omgeving van Delft heeft vanaf 1573 zwaar geleden onder zowel de oorlogshandelingen van de geuzen als van de Spanjaarden. Vanwege het ontzet van Leiden was een groot aantal polders onder water gezet. In Zouteveen en nabij Overschie kon pas na 1578/'79 weer pacht worden geheven. In 1577 begon men op de kaden van de polders van deze plaatsen de verbrande watermolens weer op te bouwen. Omdat in het kaartboek geen enkele verbrande of verwoeste boerderij, molen of ander gebouw voorkomt - in tegenstelling tot een aantal kaarten in het kaartboek van het Delftse Weeshuis, dat in het midden van de jaren zeventig door Potter is gemaakt - kan de conclu-

Kaart van percelen aan de Westgaag te Maasland door Jan Jansz. Potter.

sie worden getrokken, dat het kaartboek van het gasthuis in ieder geval kaarten bevat van ná 1580.

Tenslotte blijkt uit het handschrift van Potter en zijn weergave van de landerijen, dat we met werk te maken hebben uit de laatste jaren van zijn leven. Zijn handschrift is minder vast en de uitwerking van de percelen en de bebouwing is soberder dan op de kaarten die hij vóór 1580 maakte. Globaal lijkt nu de periode bekend, waarin de kaarten van Potter in het kaartboek zijn ontstaan.

Nadere datering met hulp van rekeningen gasthuismeesters

De behoefte om de kaarten van Potter nog wat exacter te dateren, leidde tot het raadplegen van de rekeningen van de gasthuismeesters. Hierin wordt per jaar precies aangegeven, waar de inkomsten van het gasthuis vandaan kwamen. Een belangrijk deel hiervan kwam van de landerijen in en buiten Delfland. De opbouw van het kaartboek is bepaald door de volgorde van de plaatsen, zoals ze in de gasthuisrekeningen voorkomen. Er wordt begonnen met Pijnacker en geëindigd met Poortugaal/Korendijk.

De gasthuisrekeningen zijn bekeken van 1572 tot 1591. Pas in het begin van de jaren tachtig ontmoeten we een flink aantal namen van

pachters, die ook op de kaarten van Potter worden vermeld. Een klein aantal door de landmeter genoemde pachters komt in de rekeningen van het gasthuis ná 1585 niet meer voor. Van tenminste twee kaarten weten we zeker, dat Potter ze vlak voor zijn dood in 1590 heeft gemaakt. De eerste kaart geeft land aan in Hogenban, nabij Overschie. De landmeter vermeldt hier als pachter Dirck Tonisz. op Sterrenburch. De andere kaart betreft 2 morgen en 3 hond land in 's-Gravenzande, het land dat Groenewegen in zijn artikel heeft beschreven. Hier wordt Cornelis Pietersz. als pachter genoemd. Beide namen worden voor het eerst vermeld in de rekeningen van de gasthuismeesters van 1589/1590. Potter heeft dus tot het laatst aan de samenstelling van het kaartboek gewerkt.

Veiligheidshalve kunnen de kaarten van Jan Potter in het kaartboek van het Oude en Nieuwe Gasthuis gedateerd worden in de jaren 1580-1590, met het accent op de jaren 1585-1590. De indruk bestaat, dat zijn werk niet af was. Dit kan wel eens de reden zijn, dat het titelblad van het kaartboek ontbreekt. Hierop vermeldt de kaarttekenaar meestal de periode, waarin hij het werk heeft verricht. Bovendien missen we nogal wat landerijen die wel jaarlijks in rekeningen van het gasthuis worden genoemd. In het kaartboek ontbreken de pagina's 1 t/m 14, 18, 22 t/m 30, 36 t/m 38 en 51 t/m 53.

Kaart van de "Galgewoning" in Naaldwijk door Jan Jansz. Potter.

De onvolledigheid van het kaartboek verklaart de komst van een nieuw kaartboek met het grondbezit van het Oude en Nieuwe Gasthuis (inv.nr. 773), in de jaren 1591-1594, door landmeter Mathijs Jansz. Been. Hierin zijn uitsluitend kaarten opgenomen met gasthuisland 'Beneden de Maas'. Het kaartboek begint, waar het andere eindigt. Het kan dan ook als vervolg worden gezien op het kaartboek met de kaarten van Jan Potter. Het kaartboek van Mathijs Jansz. Been is duidelijk het jongste kaartboek van het Oude en Nieuwe Gasthuis. Dit betekent, dat de Delftse Archiefdienst de inventarisnummers 773 en 774 eigenlijk zal moeten omdraaien.

Op de vorige pagina is de kaart van Jan Potter afgedrukt, die de aanleiding vormde voor het onderzoek in het gemeentearchief. In deze kaart uit 1589/1590 benaderde Potter de topkwaliteit van zijn vroege werk. Ook vermeldt hij een aantal bijzonderheden in de naaste omgeving van de afgebeelde percelen, zoals 'Den Ouden Maesdijck', 'De Poel', een restant van de rivier de Maas, 't gerecht van Naeld(w)ijck', waarbij hij een galg en een rad op een stok tekende. Wij zijn blij met de verschijning van het, overigens interessante, artikel van H.I.M. Groenewegen, dat heeft geleid tot de vaststelling dat Jan Jansz. Potter de belangrijkste kaarttekenaar is van het kaartboek van het Oude en Nieuwe Gasthuis in Delft (nu nog inventarisnummer 774).

Naschrift

Twee Utrechtse promovendi, E. Heere en M. Storms, doen onderzoek naar de kaartboeken in Nederland. Zij hebben eveneens geconstateerd, dat Potter aan de samenstelling van dit kaartboek heeft meegewerkt. Aanvankelijk schreven zij te weinig kaarten toe aan deze Delftse landmeter. Inmiddels hebben zij het vermelde aantal van 44 kaarten overgenomen. In Zuid-Holland hebben zij tien kaartboeken (negen in het Gemeentearchief van Delft en één in het Hoogheemraadschap van Delfland) digitaal ontsloten in een Geografisch Informatie Systeem, waarbij zij vrijwel alle percelen in deze kaartboeken hebben gelokaliseerd.

De resultaten hiervan kunnen - met kaarten uit andere kaartboeken - geraadpleegd worden via de website www.dewoonomgeving.nl. Kies in het menu van deze website achtereenvolgens 'zoek', 'onderwerp' en 'Nederland, 17-de eeuwse kaartboeken'.

BRONNEN/LITERATUUR

- Archieven Staten van Holland vòòr 1572, Registers van de 10^e penning van 1561. Nationaal Archief 's-Gravenhage.
- Archief O. N. Gasthuis, Jaarrekeningen van de rentmeester van het gasthuis, inv. nr. 350-368, periode 1572-1591.
Gemeentearchief Delft.
- Idem, Kaartboeken van het gasthuis, inv.nr. 773, 774.
Gemeentearchief Delft.
- H.I.M. Groenewegen, 'De Galgewoning in Naaldwijk en haar omgeving'.
In: Historisch Jaarboek Westland 2004, De Lier 2004, 53-85.
- J.W. Moerman, 'De landmeter-kaarttekenaer Jan Jansz. Potter'.
In Kaartboek van Maasland van Jan Potter.
Uitgave Stichting Herdenking 750-jarige vestiging Ridderlijke Duitse Orde Balije van Utrecht in Maasland.
Maasland 1991, 9-22.